

Özgürleştirici Bir Mekânsal Düşün İmkânı: *Khôra**

Pınar Yurdadön Aslan

Coğrafyanın temel kavramlarının başında gelen “mekân” (*space*), öncesinde neo-Kantist bağlamda tanrısal/tözel bir hapishanenin esiri, sonrasında da Kartezyen logosun “özgür tutsağı” olmuştur. Oysaki mekân/mekânsal olan o meşhur kap/konteynır örtüklemesiyle hemhâl olurken gerçeklik farklıdır; mekân hem kuramsal hem de pratik özgürleşmenin yol arkadaşıdır. Tıpkı Paris Komünü’nde barikat kurulumu ve yer seçiminde, Vietnam’da savaşın ve direnişin örgütlenmesinde, Nepal’de köylü kantonlarında, Sovyetlerde kolhozlarda olduğu gibi... Dahası mekânsal olan tümünden bir özgürleşme imkanını olgusuna içkin olduğu toplumsal ve ekonomik koşuta bağlarken Reclus ve Lacoste’un yer altı coğrafyasından hareketle Henri Lefebvre, David Harvey, Neil Smith, Doreen Massey hatta Edward Said bu selamı hemen almış, söz konusu özgürleşme arayışını kendi habituslarında taçlandırmıştır.

Farklı ve özgür bir dünya arayışına farklı ve özgür bir mekân arayışı ile başlanırsa en bilindik ilk örneği Platon’da bulmak mümkündür. Ve bu *en bilindik ilk örnek* yıllarca “pseudo” bir nirengi noktası olarak alınmış, mekânın dekor/çerçeve, hep orada/verili, tanrısal/tözel içeriği bu ilk noktaya yorulmuştur. O zaman başa dönüp, Platon aslında ne demişti diye sormanın sırası geldi...

Platon, Timaios isimli geç dönem eserinde, evrenin oluşum sürecini anlatıyorsa da haddizatında varolagelmenin amacını, halini ve insanın her iki dünyadaki amacını gösterme uğraşındadır, bu bakımdan anlattığı dinsel ya da mitsel bir hikâye değildir. Evrenin oluşumu mükemmel bir örnek ekseninde kopya evrenin hayat bulması sürecidir. Mükemmel örnek (episteme) tahmin edilebileceği gibi İdealar Evreni olup, düzen ve uyum sahibidir. Hiç doğmadığı hâlde varolan, akıl tarafından kavranan ve sezilendir. Kopyası (*doxa*) işte bu her zaman aynı kalan mükemmel örneğe göre inşa edilir, hep geliştiği halde hiç varolmayan, kanaatle akla dayanmayan, doğuma ve ölüme gebe olandır (2001: 28a, 52a-b-c). Platon, öyle bir yere gelir ki artık bir üçüncü tür tanımlamak, vasıflarını açıklamak gerektiğini belirtir: Bu iki türü birleştirecek bir bağ gereklidir. Bu bağ, iyi örneğin iyi kopyasının garantisidir (31c). Khôranın varoluşa gelecek şeylere bir koşul ya da köprü işini gördüğünü söylemek de mümkündür. “O, doğan her şeyi içine alan, adeta besleyen bir şeydir” (39a); “Özü, her nesneye yataklık etmektir; içine giren nesneyle harekete gelir, şekillere bölünür, onu kah şu şekilde, kah bu şekilde gösteren de işte odur” (50c); şekilsizdir çünkü içine giren şeylere ideasına göre mükemmel bir form biçmeye çalışırken kendi şeklini dayatma riski ortadan kalkmalıdır ve her şeye şekil verebilmesi için de bütün şekillerin dışında kalmalıdır (50e). Üçüncü tür olan *khôra* (yer-“space”), İdea (varlık-“being”) ve algılanan (varolagelen-“becoming”) dışındadır (28-a, 48-e, 49-a), açıklanması zor olandır; çünkü tam olarak maddi değildir ancak maddi referanslardan yoksun da değildir. Duyu organlarıyla algılanamayacak ancak gerçek dışı bir akıl yürütmeye kavranabilecek bir yerdir. Khôra, evrenin oluşumuna teşne olandır ancak aynı

* Pınar Yurdadön Aslan tarafından *sosyalbilimler.org*’da yayımlanmak üzere kaleme alınmıştır.

Yazarın E-Posta Adresi: yrddnpinar@gmail.com | **Yayın Tarihi:** 19/09/2019

Erişim Linki: <https://www.sosyalbilimler.org/mekansal-dus-khora>

zamanda varlığa koşut olduğu gibi onu öncelemez, ardsüremli değildir. İlişkisel olup, hemzemin bir bağlam sunar. İlişkisel olma, ilişki olunca varolma şeklinde içsel bir handikapa sıkışmaz, yalnızca söylemsel bir varoluşu imlemez. Aksine ilişkisel olma mutlaklığa karşı koyuştur. Değişim ve oluşum dinamiklerini vurgular.

Üçüncü eleman olan *khôra* açıklanması en zor olandır; ancak Timaios'ta *khôraya* dair üç temel vasıf göze çarpar. Şu cümleden yola çıkalım: “Doğan varlıkların tuttukları yerdir” (52d).

- I. Her -doğan- varlık bir yer sahibidir (“topos”, mekân anlamı).
- II. Varlıklar tutunurlar, yer tutarlar (yer, yuva, “hedra” anlamı).
- III. Varlığın varlığa koşut olmakla beraber, varlığa gelme ihtimalini saklar, doğuma teşnedir (kendince ayrı bir varlığı yoktur, kendinden menkul bir alan tariflemeyiz, “triton genos”).

Modern düşüncede birbirinden ayrılmış olan, “mekân” (*space-topos*) ve “yer” (*place-hedra*) kavramları Platon'da birbirleri yerine kullanılmaktadır. Dolayısıyla kavramın imkânı, alanı, bağlamı çok daha geniştir. *Khôra*, esnektir, şekilsizdir, niteliksizdir, doğumun ve değişimin yeridir. Bu durum tanım zorluğu getirirken, diğer yandan gelişkin bir perspektif ve yaratıcı bir bakış açısının önünü açmaktadır.

İşte bu bakış açısını Derrida'da bulmak mümkündür (Winters, 2009: 60, 67): Timaios'a yönelik yapıbozucu bir okuma yaparken, mekân ve yerin sınırlayıcı bağlamlarını yerinden ederek dünyayı bilmenin, anlamının, yazmanın farklı yordamlarını sorgulamaktadır. Buradan hareketle Timaeus iki şekilde okunabilir: İlki klasik ve geleneksel iken, ikincisi ise klasik okunmanın ihmal ettiği metnin mantığındaki gerilimlere, ironilere eğilir. Derrida anlaşılacağı üzere ikincisine odaklanmaktadır.

Derrida'nın *khôrası* başına buyruktur ve tanım kaldırmaz (2008: 7):

“Duyumsanamaz, vahşet olmaksızın geçirimsiz olan, retoriğe aldırmayan *khôra* cesaret kırar; örneğin söylemin figürlerine, kinayelerine veya baştan çıkarmalarına inanma eğilimine sahip ve inandırma arzusu duyan herkesin gayretini boşa çıkaran şeyin ta kendisi'dir. Ne duyumsanabilir ne kavranabilir ne bir metafor ne de düz bir adlandırma ne bu ne de şu hem bu hem de şu olarak...”

Düzen karşıtı ve modern düşünce eleştirisidir (2008:13, 51):

“Platon'un Timaios'ta *khôra* ismi altında ifade ettiği şey, Vernant'ın söz ettiği ‘filozofların çelişmezlik mantığına’, ‘evet ve hayır mantığına, ikilik mantığına’ meydan okur gözükür. Belki de ‘logos mantığından farklı olan mantığı’ ortaya çıkaracaktır bu. *Khôra* ne ‘duyumsanabilir’ ne de ‘kavranabilir’ olandır, ‘üçüncü bir türe’ aittir (triton genos, 48e, 52a) ... Üçüncü bir türde ve yersiz bir yerin yansız uzamında...”

Derrida, *khôra* için doğal ve meşru bir logosu, “felsefenin güvenli söylemini” değil, “saf olmayan, tehdit edilmiş, piç, melez bir söylem” ve usavurumu tercih eder. Bu usavurum yukarıdaki alıntıda da olduğu gibi diyalektik bile olsa, kutupsallığı reddetmekte, zıtlıklarda taraf olmamaktadır (2008: 13, 20, 80).

Khôranın iktidar dışı oluşu, onu kaosa yaklaştırmaktadır. *Khôra* model, mutlak, katı, mükemmel, tamamlanmış, tözel olmayan yapısı ile biçimsiz, esnek, doğurgan, karmaşık, tanımlanamayan, belirsizdir. *Khôra* bir mekân olarak tam da mücadelenin, değişimin yeridir.

Mükemmel değil pürüzlüdür, verili değil inşa edilendir. Karmaşıklığa güzelleme ve itaatsizliğe de göndermedir. Bu bakımdan devrimcidir. Derrida'nın *aporia*'sıdır. Ne bir ütopya ne de distopyadır. Karnavalesk ve heterotopiktir.

Diğer yandan Derrida, *khôrayı* “kuyu gibi bir açıklık, uçurum veya bir yarık” olarak ruh ve beden, kosmos ve kaos ayırımında okur. Hemen ardından ekler, “...bu yarığı, uçurumun açıklığını açan şu kaosa çok hızlı yaklaştırmayalım” (2008: 39). Ancak burada gözetilen mesafe, *khôraya* cosmos karşısında, kaostan bir yer seçiminin yeniden kutupsallaşma mantığına düşüleceğine yönelik bir uyarıdır; çünkü *khôra* ne cosmosa ne de kaosa içerilir. O kendine hastır, üçüncü bir alandır. Düzen ve logos eleştirisinde varılan yer bilindik metafizik karşıtlığı yeniden üretmek olmamalıdır (Arpacı, 2010:137).

Toparlanırsa, *Khôra*, Platon'un Timaios diyalogunda evrenin oluşumunu ifade etmek üzere yer verdiği mekân(sal)a ilişkin öne sürdüğü tanım/yaklaşım/açıklamadır. Bugün tanımlanan mekân ve mekân çatısı altındaki tüm meta/anahtar kavramlara göre oldukça farklı bir düşüncenin izlerini taşır. Mekâna ilişkin kuram ve kavramları açmak, düşün alanını sınırlardan ve verili olandan çekip kurtarmak adına ve en nihayetinde bilinçlerimize sızan modern düşüncenin logosundan sıyrılma ihtimalinde *khôra* ümitvar bir bağlam sunan oldukça iyi bir enstrümandır.†

Referanslar

Arpacı, Murat. (2010). “Kaos, Khora, Beden ve Ötesine: Derrida, Foucault, Deleuze”. *Cogito*, 62, 136-149.

Derrida, Jacques. (2008). *Khôra*. Çev. Didem Eryar Ünlü, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Platon. (2001). *Timaios*, Çev. Erol Güneş, Lütfi Ay, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Winters, Christine. (2009). “Places, Spaces, Holes for Knowing and Writing the Earth: The Geography Curriculum and Derrida's Khôra”. *Ethics and Education*, 4(1), 57-68.

Kayda Değer Akademik Metinler mottosuyla, 10 Ağustos 2015 tarihinde yayın hayatına başlayan sosyalbilimler.org, sosyal bilimler alanında çalışma yürüten her bireyin yararlanmasına veya katkı sunmasına açık akademik bir web sitesidir. Hakkında detaylı bilgi almak için sosyalbilimler.org/hakkinda sayfasını ziyaret edebilirsiniz.

Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube'da [@sosbilorg](https://www.instagram.com/sosbilorg) kullanıcı adıyla *Sosyal Bilimler*'i takip edebilirsiniz.

sosyalbilimler.org/abonelik sayfasından e-bülten abonesi olarak, her pazar günü, o hafta içinde sosyalbilimler.org'da yayımlanan çalışmaların tamamını size gönderilecek bir e-posta ile alabilirsiniz.

† *Khôrayı* doğurgan ve çelişik içeriminden hareketle maternal bir okuma ile birleştirip, mekânı; dili/edebiyatı, psikoanalitik içerimi, feminist bağlamı düşünmenin bir tarzı olarak ileri süren Julia Kristeva'nın bu anlamda oldukça ufuk açıcı bir katkısı olduğunu da eklemeli.